

Сарсенбаева Р.М.,

Тошкент молия институти «Касбий таълим»
кафедрасининг катта ўқитувчиси, педагогика
фанлари номзоди

ДАРСЛАРДА КЎРГАЗМАЛИ ВА ТАРҚАТМАЛИ МАТЕРИАЛЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

САРСЕНБАЕВА Р.М. ДАРСЛАРДА КЎРГАЗМАЛИ ВА ТАРҚАТМАЛИ МАТЕРИАЛЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ

Мазкур мақолада дарсларда кўргазмали ва тарқатмали материаллардан фойдаланиш технологияси хусусида фикр-мулоҳазалар билдирилган. Хусусан, моддий, номоддий, техник кўргазмали материаллар, таълим воситалари кўргазмали материал сифатида, ахборот берувчи, топшириқ олувчи ва назорат қилувчи тарқатмали материаллар, уларнинг афзаллик ва камчиликлари ҳамда улардан дарсларда фойдаланиш йўллари кўрсатиб ўтилган.

Таянч сўз ва тушунчалар: кўргазмалилик, тарқатмалилик, маъруза дарси, семинар ёки амалий машғулот, таълим воситаси, техника воситаси, ўқитувчи, таълим олувчи ва слайдлар.

САРСЕНБАЕВА Р.М. ТЕХНОЛОГИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ НА УРОКАХ НАГЛЯДНЫХ ПОСОБИЙ И РАЗДАТОЧНЫХ МАТЕРИАЛОВ

В этой статье исследованы преимущества и недостатки, а также даны технологии использования на занятиях материальных и нематериальных, технических наглядных средств и раздаточных пособий, как средств визуального материала и контроля распространения информации и инструкций.

Ключевые слова и понятия: выставочные, раздаточные, лекции, семинары и практические занятия, технические средства, средства обучения, преподаватели, учащиеся обучения и слайды.

SARSENBAEVA R.M. TECHNOLOGY OF IMPLEMENTATION OF VISUAL AIDS AND HANDOUTS ON THE LESSONS

The article explores the advantages and disadvantages, as well provided technologies tangible and untangible, technical, visual aids and handouts, as a means of visual material and controls the dissemination of information and instructions.

Keywords: exhibition, handouts, lectures, seminars and practical, means of education, and technical, teacher, participants and slides.

Маълумки, дарсларни ташкил этишда кўргазмали ва тарқатмали материаллардан фойдаланиш муҳим аҳамиятга эга. Дидактиканинг асосий тамойилларидан бири дарсларнинг кўргазмали ва тарқатмалилигини таъминлашдан иборатдир.

Айниқса, педагогика, психология фанларини ўқитишда кўргазмали ва тарқатмали материаллардан фойдаланиш таълим оловчиларнинг педагогик ёки психологик муаммоларга оид билим, кўникма ва малакаларини оширишда ҳамда уларга оид муаммоларнинг ечимини топишда катта ёрдам беради.

Дарсларда кўргазмали ва тарқатмали материаллардан фойдаланишдан асосий мақсад таълим оловчиларнинг мавзуни ўрганишларида уларнинг диққатини тўплаш, дарсга бўлган қизиқишларини ошириш, ўзларига бўлганишончи уйғотиш ҳамда кўргазмалилик ва тарқатмалилик асосида уларнинг билим, кўникма ва малакаларини оширишдан иборат. Шу ўринда, муҳтарам Президентимизнинг «Шуни унутмаслигимиз керакки, келажагимиз пойдевори билим даргоҳларида яратилади, бошқача айтганда, халқимизнинг эртанги кун қандай бўлиши фарзандларимизнинг бугун қандай таълим ва тарбия олишига боғлиқ»¹, деган фикрлари сўзимизнинг исботи бўлади.

Қуйида кўргазмали материаллар хусусида айрим фикр-мулоҳазалар билдирилган. Кўргазмали материаллар ёрдамида бир вақтнинг ўзида муҳокама қилинаётган савол, ахборотни ҳам эшитиш, ҳам кўриш орқали қабул қилиш, шубҳасиз, таълим оловчиларнинг пухта билим олишларига ёрдам беради.

Бизга маълумки, кўргазмали материалларнинг хилма-хил шакллари мавжуд. Тараққиётнинг ўзи бир томондан фанни чуқур ўзлаштиришни зарур қилиб қўйса, иккинчи томондан турли-туман янги методлар, кўргазмалиликни ошириш, техника воситаларидан самарали фойдаланиш, уларни қўллашни такомиллаштириш орқали билим олишни осонлаштириш, қизиқарли жараёнга айлантиришга ёрдам беради. Кўргазмалилик, одатда, ҳаёлан кўз ўнгига келтириш билан ёки намойиш қилиш билан таъминланади.

Кўргазмали материаллар: номоддий, техник ва моддий турларга бўлинади (1-расм).

Номоддий кўргазмали материаллар дейилганда, дарс жараёнида сўз билан ўқитувчи томонидан маълумотларни ёдга тушириш, таълим оловчиларнинг ҳаёлида гавдалантириш мумкин бўлган ички, ҳаёлий тушунчалар, яъни адабиёт, санъат асарлари, бадий фильм, бадий асар қаҳрамонлари, ҳаётда юз берадиган турли воқеа, ҳодиса ва турли вазиятларни тасаввур қилиш орқали ҳосил қилиш тушунилади.

Дарсни бошлаганда ўқитувчи ўтилган мавзуни таълим оловчиларнинг ёдига туширади. Ўқитувчи янги мавзуни бошлар экан, таълим оловчилар диққатини унга жалб қилиш, фикрини йўналтириш учун адабиёт, санъат асарлари ёки ҳаётда юз берган воқеани гапириб бериши мумкин. Бу янги мавзуни ўрганишга таълим оловчилар руҳи ва кайфиятини тайёрлайди. Масалан, «Педагогика» фанидан «Таълим назарияси» мавзусини бошлашдан аввал аудиторияга қуйидагича мурожаат қилиш мумкин: «Таълим назарияси», «таълим жараёни» ёки «таълим тизими» дейилганда нимани тушуниш мумкин? Ушбу саволларга таълим оловчилар ўзлари олдиндан билган, ўқиган, эшитган маълумотларга таяниб, кўз олдиларига келтириб, ўз фикр ва мулоҳазаларини билдирадilar.

Техник кўргазмали материаллар дейилганда, таълим воситаларини тушуниш мумкин. Чунки педагогикада таълим воситалари кўргазмали материал сифатида қаралади. Бугунги кунда, узлуксиз таълим тизимини техника воситаларисиз тасаввур қилиб бўлмайди. *Таълим воситалари* деб, ўқитилиши ва ўрганилиши лозим бўлган ҳар қандай билимларни етказувчи ва ахборот ташувчи воситаларга айтилади. Таълим воситалари уч турга бўлиниб ўрганилади: *босма, техник* ва *аниқ ўқув воситалари* (2-расм).

Босма ёки чоп этилган ўқув материалларига чоп этилган барча ўқув ва кўргазмали

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: «Маънавият», 2008. –61-6.

1-расм. Кўргазмали материаллар турлари

2-расм. Таълим воситаларининг турлари

материаллар киради. Босма материаллар ўз навбатида икки турга бўлиниб ўрганилади, булар: *матнли* ва *тасвирли* *босма материаллар*. Масалан, ўқув ёки ишчи дастурлар, дарсликлар, ўқув ва услубий қўлланмалар, тарқатмали материаллар, ишчи варақалари, назорат (тест) ёки топшириқ варақалари, ўқув-услубий мажмуалар, маъруза матнлари ва бошқалар матнли воситаларга мисол бўлади. Улар маълумотлар олиш ва маълумотларни қайта ишлаш учун хизмат қилади. Тасвирли кўргазмали материалларга слайдлар, диаграммалар, жадваллар, фотосуратлар, чизма-схемалар, плакат кабилар мисол

бўлади. Улардан умумий тасаввурни вужудга келтириш учун фойдаланилади.

Техника воситаларини икки турга бўлиш мумкин: *аудиовизуал*, *аудиовиртуал* ёки *ёрдамчи-жиҳозли*.

Аудиовизуал воситаларга компьютер, проектор, кодоскоп, киноаппарат, компакт дисклар, ўқув телевидениеси, видеомагнитофон, видеофильм, аудиокассеталар, Power Point материаллари, электрон дарсликлар, мультимедиа воситалари кабиларни мисол қилиш мумкин.

Аудиовиртуал воситаларга интернет, ма-софавий таълим кабилар мисол бўлади. Ушбу

3-расм. Таълим воситаларини танлаш бўйича кўрсатмалар

воситалар жараёнлар ва ишлаш механизмлари тўғрисида тасвир ва овоз орқали тасаввурни вужудга келтириш учун хизмат қилади.

Ёрдамчи-жиҳозли воситаларга доскалар (оддий бўр доска, оқ (флипчарт) доска, магнит доскаси, «Пинборд» доскаси), парта, стул, стол кабилар киради. Ушбу воситалар тасвир ва матнни ёзиш ҳамда сақлаш учун хизмат қилади.

Аниқ воситалар икки турга бўлиб ўрганилади: *ҳақиқий* ва *моделли*. *Ҳақиқий таълим воситалари* ўрганилаётган объектлар ҳақида ҳақиқий тасаввурни вужудга келтиришга хизмат қилади. Масалан, таълим (ўқув) муассасалари, ишлаб чиқариш билан боғлиқ бўлган бинолар, машина, трактор, ярим тайёр ва тайёр маҳсулотлар, хом ашёлар, асбоб-ускуналар ва шу кабиларни мисол сифатида келтириш мумкин. *Моделли воситаларга* эса, моделлар, макетлар, тренажёр кабиларни мисол қилиш мумкин. Ўрганилаётган объектнинг модели орқали у ҳақидаги тасаввур ва маълумотлар ҳосил қилинади.

Таълим (техника) воситалари фойдаланилиши жиҳатидан уч қисмга ажратилади: «таълим берувчи учун», «таълим олувчи учун» ва «дарс ўтказиш учун». Дарс ўтказиш учун воситаларни ўқитувчи умумий бўлган ҳолатда

танлайди, яъни ушбу воситалар ҳам таълим олувчи учун, ҳам таълим берувчи учун самарали бўлиши талаб этилади. Ушбу таълим воситаларини қандай, қаерда, қачон танлаш кераклиги ва улардан ўз ўрнида самарали фойдаланиш ўқитувчининг билими, кўникмаси ва маҳоратига боғлиқ бўлади. 3-расмда таълим воситаларини танлаш бўйича айрим кўрсатмалар берилган¹.

Таълим берувчи учун воситаларга ўқув-методик қўлланмалар, методик тавсиялар, методик ишланмалар, ўқув дастурлари, дарс режаси, маъруза матни, технологик харита, календарь режа кабилар киради.

Таълим олувчи учун воситаларга дарслик, ўқув қўлланма, жадваллар, йўл-йўриқли, технологик хариталар, топшириқ варақалари ва ҳоказоларни мисол қилиш мумкин.

Дарс ўтказиш учун воситаларга плакатлар, моделлар, макетлар, жиҳозлар, аудио-визуал, аудиовиртуал воситалар, техник, аниқ воситалар кабилар киради.

Баъзи ҳолларда таълим олувчи учун мўлжалланган таълим воситалари таълим берувчи

¹ Рашидов Х. ва бошқалар. «Касбий педагогика» блокни ўқитиш методикаси. Ўқув-услубий қўлланма (Ма-лака ошириш ва қайта тайёрлаш курслари учун). – Т.: ЎМҚХТТКМО ва УҚТИ, 2007.

учун ҳам, дарс ўтказиш учун ҳам қўлланилиши мумкин. Танлаб олинган метод, шакл ва воситалар бир-бирини тўлдириши керак.

Маълумки, ўқитувчи дарс жараёнида ўтиладиган мавзу, унинг мақсади ҳақида гапириб, сўнгра дарс режасини беради. Дарс жараёнида кўрсатиб, изоҳлаш мумкин бўлган кўргазмали қуроллар – жадвал, расм, плакат, чизма, диаграмма ва бошқалардан фойдаланиш таълим олувчиларнинг билимини пухталаштиришда муҳим ҳисобланади. Дарсда оддий бўр билан ёзиладиган доскани ишлатиш кўп вақтни олганлиги боис, бошқа техник воситалардан фойдаланиш имкони йўқ аудиторияларда плакат, чизмалардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ.

Биз биламизки, чизма ёки плакатлар анъанавий кўргазмали қуроллар бўлиб, одатда улар стандарт ватман сатҳига қора ёки бошқа рангларда зарур матн ёзилган ёки жадвал, чизма, диаграмма ва бошқалар чизилган кўринишда бўлади. Плакатлар нашр қилинган кўргазмали қурол ҳисобланиб, ўтиладиган мавзулар бўйича танлаб олинади.

Чизма ёки плакатларни тайёрлаш моддий жиҳатдан қиммат ҳамда кўп вақтни олади. Хато қилинса, ўзгартириш қийин. Шунинг учун ҳам ҳозирги вақтда дарс жараёнида ватманга чизилган ёки плакат ҳолида нашр этилган кўргазмали қуроллар ўрнига янги, тайёрлаш ва фойдаланиш қулай бўлган замонавий турлари, айниқса, слайдлардан фойдаланиш кенг ёйилди.

Слайдлар таълим берувчи учун энг юқори даражадаги тақдимот имкониятини беради. Замонавий ўқув жараёнини буларсиз тасаввур қилиш қийин. Асосий қулайлик шундаки, улардан исталган вақтда фойдаланиш, иш ўрни ўзгарганда ҳам осон кўчириш мумкин бўлади.

Кўргазмали қуролларнинг афзаллиги шундаки, уни дарс ўтишнинг барча шакллари, услубларида қўллаш мумкин. Айрим мавзуларни эса умуман намоиш қилинадиган материалларсиз, кўргазмали қуролларсиз ўтиб бўлмайди.

Маълумки, ҳар қандай фанни ўрганиш учун дарс жараёнида турли тарқатмали материаллардан фойдаланилади. Чунки дарс давомида тарқатмали материаллардан фойдаланиш дарснинг қизиқарли бўлишига ҳамда таълим

олувчилар диққатини жамлаш, ўтилаётган дарс мазмунининг тушунарли бўлиши ва пухта ўзлаштирилишига олиб келади.

Мавзунини ўрганишда тарқатмали материаллардан фойдаланишнинг муҳим ижобий томони шундаки, у бевосита таълим олувчининг қўлида бўлади. Тарқатмали материаллар таълим олувчилар учун ўрганилган ва ўрганилаётган мавзуга оид ахборот ва топшириқ берувчи ҳамда назорат қилувчи маълумотларни ўз ичига олади. У таълим олувчилар қўлига мўлжалланган бўлиб, унинг ҳажми ва шакли унча катта бўлмаган ёзма ўқув материали ҳисобланади.

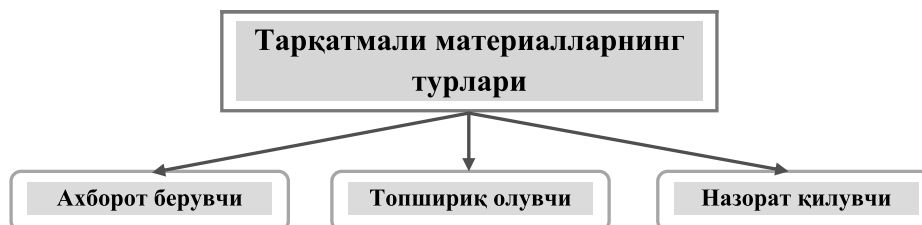
Тарқатмали материалларни мақсади ва мазмуни жиҳатидан уч тур (гуруҳ)га ажратиш мумкин: *ахборот берувчи, топшириқ олувчи ва назорат қилувчи* (4-расм).

4-расмдан кўриниб турибдики, *ахборот берувчи* тарқатмали материаллардан ўрганилаётган мавзунинг ахборот кўлами катта бўлганда фойдаланилади. Ушбу ахборот берувчи тарқатмали материалларни асосан маъруза дарсларида қўллаш мақсадга мувофиқдир. Чунки маъруза дарси жараёнининг қисқа вақт давомида барча ахборотни таълим олувчиларга тўлиқ етказиб бериш имконияти мавжуд эмас. Шу боис, ахборотни тарқатмали материаллар сифатида таълим олувчиларга етказиб бериш муҳим ҳисобланади. Бунда мавзу мазмуни қисқача (телеграф тарзида) ёзилган матнларда фойдаланиб, таълим олувчиларнинг дарсга тайёргарлик кўришлари учун тақдим этилади.

Топшириқ олувчи тарқатмали материаллар асосан гуруҳни кичик гуруҳларга ажратиб ўқитилганда қўлланилади. Ушбу тарқатмали материаллар лаборатория, амалий ёки семинар машғулотида жараёнида қўлланилса мақсадга мувофиқ бўлади. Унда олдиндан мавзуга оид тайёрлаб келинган топшириқлар таълим олувчиларга тарқатилади. Ушбу топшириқларга таълим олувчилар тайёргарлик кўриб, уларни тақдимот шаклида намоиш қиладилар.

Шунингдек, тарқатмали материаллар таълим олувчиларга топшириқларни ҳамкорликда ишлаш имкониятини ҳам беради. Айниқса, бунинг учун ишчи варақалари тайёрланиши ва улар асосида дарс жараёнида жуфт бўлиб ёки индивидуал тарзда ишлашни ташкил қилиш,

4-расм. Тарқатмали материалларнинг турлари

шубҳасиз, таълим олувчиларнинг дарсга фаол қатнашишларини таъминлайди.

Биз биламизки, тарқатма материаллар таълим олувчиларнинг билимини текшириш ва назорат қилишда ҳам кенг қўлланилади. Бунда назорат варақалари тарзида тайёрланган тест саволлари, масалалар, турли топшириқлардан фойдаланиш мумкин.

Маълумки, гуруҳни кичик гуруҳларга ажратиб ўқитиш якунида кичик гуруҳлар баҳоланади ва рағбатлантирилади. Шу жараён учун ўқитувчи олдиндан баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиши талаб этилади. Ушбу баҳолаш мезонларига *назорат қилувчи тарқатмали материал* сифатида қараш мумкин. Ўқитувчи томонидан баҳолаш мезонлари кичик гуруҳларга эълон қилинади. Ушбу мезонлар қуйидагича бўлиши тавсия этилади:

- гуруҳларнинг фаоллиги;
- мазмуннинг тўла ёритилиши;
- савол-жавобларда фаол иштироки;
- регламентга амал қилиниши;
- дизайннинг аҳамияти.

Баҳолаш мезонлари барча кичик гуруҳ иштирокчилари учун бир хил қилиб эълон қилинади. Яъни энг юқори балл – 10 балл, бунда 5 та баҳолаш мезонлари кўрсаткичларининг ҳар бири максимум 2 баллдан баҳоланиши керак бўлади. Қайсидир бир мезон бўйича гуруҳ унча фаол бўлмаса ёки умуман фаоллик кўрсатмаса, 1 ёки 0 балл деб баҳоланиши мумкин. Баҳолашда адолат бўлиши учун қуйидагиларга аҳамият бериш керак:

- ҳар бир шартга қўйилган баҳолар изоҳланиши;
- баҳоларнинг объектив бўлиши;
- таълим олувчиларнинг хулқ-атворига эътибор қаратилиши, яъни шовқин-суроннинг бўлмаслиги;
- таълим олувчилар бирдай ўқув қуроллари билан таъминланиши кабилар.

Шу орқали ҳолиб гуруҳ аниқланади ва рағбатлантирилади. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, назорат қилиш ва баҳолаш адолатли ўтказилса, келгусида таълим олувчиларда яна шунга ўхшаш кичик гуруҳларда ишлаш методидан фойдаланишга иштиёқ пайдо бўлади.

Тарқатмали материаллар сифатида берилган топшириқлар таълим олувчиларнинг ҳамкорликда ишлашлари имконини беради. Айниқса, бунинг учун дарс олдида ўқитувчи томонидан ишчи варақалари тайёрланиши ва улар асосида дарс жараёнида таълим олувчиларнинг индивидуал, жуфтликда ёки гуруҳий шаклда ишлашларини ташкил этиш лозим бўлади. Бу жараён, шубҳасиз, таълим олувчиларнинг дарсга фаол қатнашишлари ҳамда ўтилган материалларни сифатли ўзлаштиришларини таъминлайди.

Тарқатмали материаллар таълим олувчиларнинг билимини текшириш ва назорат қилишда ҳам кенг қўлланилади. Бунда назорат варақалари кўринишида тайёрланган тест саволлари, саволномалар, кроссвордлар, жадваллар, чизмалар, масала ва машқлардан фойдаланиш мумкин. Шунингдек, тарқатмали материаллардан кўргазмали қурол сифатида ҳам фойдаланиш мумкин.

Тарқатмали материалларни тайёрлаш ҳамда уни ўрганилган ва ўрганилаётган мавзу жараёнида қўллашнинг бир қатор қонунқоидалари мавжуд, хусусан:

- тарқатмали материалларни тайёрлашда мавзунинг асосий мазмунидан келиб чиқиб ёритиш;
- олинган ахборот дарс давомида ёки дарсдан ташқарида таълим олувчилар билан мустақил муҳокама қилинишига эришиш;
- таълим олувчилар диққатини мустақил фикрлаш, ижодий изланишга чорлай олиш;
- таълим олувчиларни дарс давомида фаолликка йўналтириш;

- таълим олувчиларнинг олган билимларини назорат қилиш ва баҳолай олиш;

- таълим олувчилар қўлига ҳаддан ташқари кўп тарқатмали материалларнинг берилмаслиги;

- сарлавҳаларни бош ҳарфлар билан ёзиш;

- бир матн учун 2-3 та тарқатмали материалга ном-код бериш (ажратишни осонлаштириш учун);

- матн шрифти 14 ўлчамдан кичик бўлмаслиги;

- бир бетда 50 тадан кўп белги (ҳарф, қавс, ундов кабилар)лар ишлатилмаслиги;

- матнлар тушунарли, қисқа, аниқ, раво ва оддий бўлиши;

- варақа дизайни таълим олувчи эътиборини ўзига жалб қила олиши ва хатосиз ёзилиши кабилар.

Буларнинг ҳаммаси дарс жараёнида тарқатмали материаллардан тўғри, аниқ, раво ва самарали фойдаланишнинг заруриятини келтириб чиқаради. Шунингдек, дарс жараёнида тарқатмали материаллардан фойдаланишда ўзига хос айрим камчиликлар ҳам мавжуд бўлиб, улар қуйидагилардан иборат:

- тарқатмали материаллар тайёрлаш ўқитувчидан кўп куч, вақт, юксак маҳорат ва тинимсиз меҳнатни талаб қилади;

- дарс давомида бир кишига камида битта тарқатмали материал бўлиши керак, бу қўшимча катта моддий харажатни талаб этади;

- тарқатмали материаллар асосида дарсларда ўзаро муҳокама чўзилиб кетиши мумкин. Бу мавзунинг бошқа қисмларига аҳамият берилиб, ўтиладиган мавзуга эътибор пасайишига олиб келади;

- тарқатмали материалларда бериладиган саволларга кўп вақт ажратилиб, янги мавзу эътибордан четда қолиб кетиши мумкин.

Юқоридаги камчиликларга қарамай, амалиётдан бизга маълумки, дарс давомида тарқатмали материаллардан фойдаланишнинг афзаллик жиҳатлари устун ҳисобланади.

Мавзунинг ўрганишда тарқатмали материаллар таълим олувчиларга ёзма шаклда берилиб, оғзаки ёки ёзма жавоб олиш орқали амалга оширилади (ёзма ёки оғзаки жавоб олишни ўқитувчининг ўзи танлайди). Тарқатмали ма-

териалларга ёзма жавоб олиш асосан оралиқ назорати (чорак) якунида амалга оширилади. Ушбу жараёнда давоми ёзма ишлар (масала ва машқлар ечиш, 3-5 та саволномага жавоблар ёзиш кабилар) олинади.

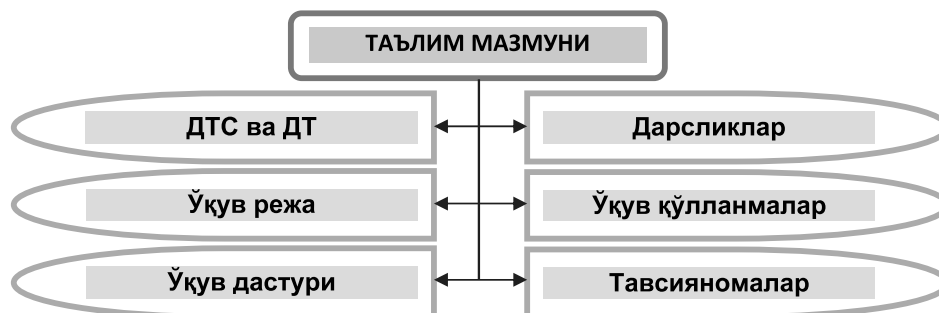
Маълумки, тарқатмали материалларга оғзаки жавоб олиш индивидуал, жуфтликда, гуруҳий сўраш орқали амалга оширилади. Уларда ўқитувчи таълим олувчиларнинг маълум вақт давомида эгаллаган маълумотларининг қандай даражада эканлигини аниқлайди. Индивидуал, жуфтликда ёки гуруҳий сўрашда мавзуга оид саволномалар тайёрланади ва улар таълим олувчиларга тарқатилиб, маълум вақтдан сўнг натижалар оғзаки сўралади. Бундай сўрашда ўқитувчи вақтни тежаш мақсадида доскага бир вақтнинг ўзида 4 ёки 5 нафар ўқувчини чиқаради. Улар берилган саволномага кетма-кетликда жавоб беришади. Бундай сўрашнинг асосий афзалликларидан яна бири шундаки, жавоб берувчи ўқувчиларга ўтирган ўқувчилар ҳалақит беришмайди ҳамда китоб ва дафтардан фойдаланишларига имконият яратилмайди.

Шунингдек, таълим олувчилар доскага чиқиб гапириши орқали уларда мустақил, ўзини эркин тутиш ва гапира олиш кўникмаси ҳосил бўлади. Дарсда ўтирган таълим олувчилар доскага чиқиб, мавзунинг гапирадиган тенгдошларини ҳурмат билан эшитади ҳамда ўзи ҳам доскага чиқиб гапиришга тайёргарлик кўради.

Қуйида кўргазмалар ва тарқатмали материалларни тайёрлаш ва дарс жараёнида улардан самарали фойдаланиш жиҳатлари ҳақида айрим фикр-мулоҳазалар келтирилган.

Маълумки, ўқитувчи ижтимоий-гуманитар фанларга оид маъруза дарсининг ўтаётганида, асосан, матн мазмунининг тарқатмали материал шаклида тарқатади ҳамда расм, чизма, плакатларда ифодаланган ахборотни намойиш қилиш орқали тушунтиради. Таълим олувчилар эса ҳам намойиш қилинадиган материалга, ҳам қўлларидан тарқатма материалларга қарашади. Маълумотлар таълим олувчиларнинг қўлида бўлиши, уларни кўриб туриши мавзунинг тушуниши ва англашини осонлаштиради.

5-расм. Таълим мазмунини ифодаловчи омиллар

Ўқитувчи бирор-бир мавзу бўйича кўргазмани қурол тайёрлар экан, таълим олувчилар мавзунинг мазмунини тушуниб етишлари учун уни қандай тасвирлашни кўриб чиқади. Унда мавзунинг асосий маъзини чизма шаклда ифодалайди. Масалан, «Педагогикага оид «таълим мазмуни»ни белгилаб берувчи омиллар нималардан иборат?», деган саволга жавобни Power Point дастуридан фойдаланиб, слайдда чизма шаклида ифодаб кўрсатиб беради (5-расм).

Мавзуни фақат оғзаки тушунтириб ўтгандан кўра чизмани слайд қилиб тайёрлаб, дарсларда фойдаланиш таълим олувчиларнинг мавзунинг моҳиятига тушуниши ҳамда узоқ вақт ёдларида сақлаб қолишига ёрдам беради. Шунингдек, диаграмма шаклидаги слайдлардан ҳам фойдаланиш юқори самара беради.

Бизга маълумки, ҳар қандай ҳолатда ҳам назарий дарс жараёнида маъруза ўқиладиган вақт тахминан 20-25 дақиқадан ошмаслиги керак. Чунки ўрганишнинг дастлабки 20-25 дақиқаси энг самарали, 20-25 дақиқадан кейин эса ўрганишни давом эттириш мотивацияси тезда пасая бошлайди. Бу ҳамма таклифлар таълим олувчининг диққатини узоқроқ вақтгача сақлаб туришга хизмат қилади.

6-расмдаги диаграммада 80 дақиқага мўлжалланган маъруза дарсидаги ўқув материални муайян кетма-кетликда турли методлардан фойдаланиш, уйғунлаштириш орқали ўқитиш жараёни келтирилган.

Диаграммага кўра, янги мавзунинг баёни 20-25 дақиқалик маърузадан бошланиши, сўнг эса 15-20 дақиқа маъруза қилинган ўқув материални визуаллаштириш, яъни унга доир кўргазмани материаллар асосида тушунтириш, сўнг 10-15 дақиқа давомида

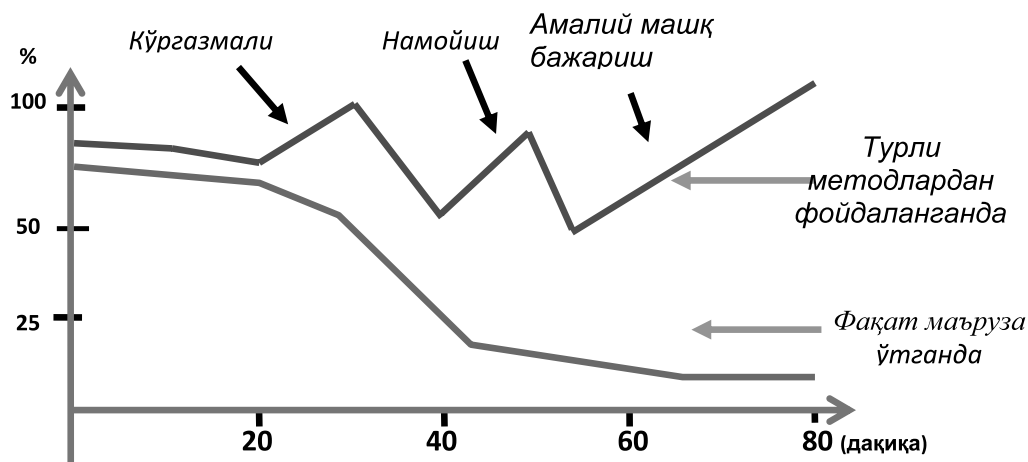
унга доир бирор тажрибани намоиш қилиш ёки бирор мисолни таҳлил қилиш ва охириги 20-25 дақиқа давомида ўқув материални мустаҳкамлашга қаратилган мустақил ёки гуруҳий амалий машқ ўтказиш тавсия этилади. Назарий ўқув материални кичик-кичик бўлакларга бўлиб, ҳар 20 дақиқа давомида турли таълим методларидан фойдаланиб бориш мақсадга мувофиқ бўлади.

Таълим методларидан бундай уйғунликда ва кетма-кетликда фойдаланиш натижасида нафақат таълим олувчиларнинг диққатини жалб этиш даражасини ошириш, балки таълим самарадорлигини оширишга ҳам эришиш мумкин бўлади. Бугунги кунда, айниқса, Power Point дастури меҳнатни анча енгиллаштиради ва мавзуларни ниҳоятда турли-туман шаклда тасвирлаш имкониятини беради.

Дастурдан фойдаланилганда таълим олувчилар диққатини мавзуга қаратиш учун турлича дизайндан фойдаланиш мумкин. Слайдларда мавзунинг номи, режаси, ўрганиладиган асосий тушунчалар, уларни тушуниш учун зарур бўлган тасвирлар, жадвал, график, диаграмма ва бошқаларни бериш мумкин. Бунда уларни рангли кўринишда беришнинг имконияти каттадир.

Слайдларни тайёрлашда шрифтлар, уларнинг катта-кичиклиги, ранглари, дидактик функцияси, уларнинг ишлатилиши, матн бериладиган фон, унда қандай тасвирлардан фойдаланиш, уларни таълим олувчилар кайфиятига қандай таъсир қилиши, ишланиш усуллари, мантиқий характериға мослиги ҳам аҳамият бериш зарур.

Дарсни ўтишда кўргазмани материални қандай намоиш қилиш ҳам катта аҳамиятга эга. Намоиш қилиш жараёнини шундай таш-

6-расм. Таълим олувчи диққатининг вақтга нисбатан ўзгариб бориши ¹

кил қилиш керакки, унда қуйидаги дидактик талабларга риоя қилиш тавсия этилади:

- ҳамма таълим олувчилар намойиш қилинаётган объектни кўришлари, эшитишлари, тушунишлари;
- объектнинг муҳим, асосий томонларига таълим олувчиларда катта таассурот қолдириши, максимал даражада диққатларини жалб қилиши;
- ўрганилаётган объектнинг сифатини мустақил равишда ўлчаш, англаш ва ўзлаштириш имкониятини таъминлаш кабилар.

Кўргазмали ва тарқатмали материалларнинг асосий йўналишларидан бири намойиш қилиш методининг ўзига хос давоми бўлган иллюстрация ҳисобланади. Намойиш қилиш методидан ёки иллюстрациядан ҳам кўргазмали, ҳам тарқатмали материал сифатида фойдаланиш мумкин. Ундан фойдаланиш ўқитувчининг педагогик маҳоратига боғлиқ. Намойиш қилишда кўпроқ предметлардан фойдаланилади. Иллюстрация предмет, жараён, ҳодисаларни символлар ёрдамида ифода қилиш бўлиб, одатда, у плакатлар, карта, портрет, фотография, расм, чизма, график ва бошқаларни ўз ичига олади.

Иллюстрация материаллари олдиндан тайёрланади, лекин улардан зарур пайтларда фойдаланилади. Иллюстрациянинг самаралилиги кўп жиҳатдан уни қандай тарзда қўллашга боғлиқ.

Кўргазмали ва тарқатмали материаллардан фойдаланиш даражаси кенг, улардан қандай тарзда, қандай мақсадларда фойдаланиш ўқитувчига боғлиқ. Ўқитувчи кўргазмали ва тарқатмали материалларни танлар экан, биринчидан, дарснинг маъруза ёки семинар машғулоти шаклидалигини ҳисобга олади. Иккинчидан, мавзу орқали ўқитувчи таълим олувчилар олдида қандай вазифа қўймоқчи, мақсади нима, муҳокама қилинаётган муаммони ечишда кўргазмали қурол ёки тарқатмали материал қандай ёрдам бериши мумкинлигини ҳисобга олиб, уларни танлаши керак бўлади.

Масалан, маъруза дарсларида чизма, расм, жадваллардан бирор илмий тахмин (гипотеза), илгари сурилаётган фикрни тасдиқлаш мақсадида фойдаланилса, семинар ёки амалий машғулотларда муаммоли вазиятларни кичик гуруҳларда муҳокама қилиш ва ечимини топишда фойдаланиш мумкин. Бунда ҳам кўргазмали ва тарқатмали материаллардан фойдаланиш даражаси ўқитувчининг моҳирлиги, фантазияси ҳамда педагогик маҳоратига боғлиқ бўлади.

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш мумкинки, кўргазмали ва тарқатмали материалларни маъруза дарси, семинар ва амалий машғулотлар жараёнида бошқа барча методлар билан бирга қўллаб, дарс самарадорлигини ошириш имконияти мавжуд. Ушбу имкониятдан қандай фойдаланиш ўқитувчининг педагогик маҳоратига боғлиқдир.

¹ Рашидов Х. ва бошқалар. «Касбий педагогика» блокни ўқитиш методикаси. / Ўқув-услубий қўлланма (Маляка ошириш ва қайта тайёрлаш курслари учун). — Т.: ЎМКХТТКМО ва УҚТИ, 2007.

Адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Т.: «Маънавият», 2008.
2. Сарсенбаева Р. Талабалар мустақил таълимини ташкил этиш методикаси. Ўқув-услубий қўлланма. – Т.: ТМИ. –108-б.
3. Рашидов Х. ва бошқалар. «Касбий педагогика» блокини ўқитиш методикаси. / Ўқув-услубий қўлланма (Малака ошириш ва қайта тайёрлаш курслари учун). – Т.: ЎМКХТТКМО ва УҚТИ, 2007.
4. Тожибоева Д. Махсус фанларни ўқитиш методикаси. Ўқув қўлланма. – Т.: «Fan va texnologiya», 2007. –541-б.